

BEZSENYI TAMÁS – SZEITL BLANKA

Születési hónap hatása a felnőtt élethelyzetre és lehetséges viktimizációs következménye

A társadalomtudományi kutatások során az esélyegyenlőség természetét általában számos, de viszonylag standard dimenzió alapján vizsgálják a kutatók. Napjainkban kezd egyre nagyobb figyelem irányulni a társadalmi „különbözőségekre” hatást gyakorló új dimenziók vizsgálatára, az elmúlt években pedig több alkalommal vált tudományos értekezés tárgyává a születés szezonálitása, pontosabban a születési hónap hatása a későbbi élethelyzetre, életesélyekre. Több nemzetközi vizsgálat próbálta igazolni azt, hogy a *születés időpontja* összefügg a gyerekek kognitív képességeivel, valamint olyan későbbi alapvető mutatóval, amilyen a jövedelem, az iskolai végzettség és az egészségi állapot, a jelenséget magyarázó elméletekre viszont nem készültek megdönthetetlen bizonyítékok.

Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy az áldozattá válást, illetve a szubjektív biztonságérzetet mennyiben befolyásolhatja az állampolgárok születési hónapja, valamint megvizsgáljuk, hogy a Tárki Monitor 2015-ös adatbázisán belül tapasztalható-e összefüggések e változók között. A 2000-es évek elején az Országos Kriminológiai Intézet (OKRI) által készített *Aldozatok és vélemények* című kutatást követő elemzések az áldozattá válás különböző szempontjait próbálták azonosítani, egy attitűdvizsgálat keretében azokat a mérőszközöket keresték, amelyek befolyásolják az emberek bűnmegelőzéssel kapcsolatos vélekedéseit.¹ Tanulmányunkban a viktimológiai kutatások értelmezésével kontextusba kívánjuk helyezni saját kutatásunkat, amely nem tudatos vagy érzelmi viszonyt kíván előtérbe állítani, hanem fel kívánjuk villantani a lehetőségét annak, hogy az áldozattá válást meghatározhatja más, eddig nem vizsgált tényezők is.

A születés szezonálitásával foglalkozó elemzések esetében leginkább a társadalom- és a természettudomány határán lévő kutatási kérdések, mint például az általános egészségi állapot vagy a későbbi betegségek előfordulásának aránya és ezek valószínűségei álltak a hipotézisek középpontjában. Ilyen a

¹ Kerezi Klára: A bűnmegelőzés különböző dimenzióinak megjelenése egy attitűdvizsgálatban. In: Irk Ferenc (szerk.): *Aldozatok és vélemények I-II.* OKRI, Budapest, 2004, 121–155. o.

Charles Watson és munkatársai által írt 1984-es tanulmány, amely megmutatta, hogy az év első negyedében születők körében gyakrabban fordul elő skizofrénia, autizmus, diszlexia, menopauzás tünetek, extrém, beteges félénkség, és magasabb az öngyilkosságra való hajlam is, mint azok között, akik tavaszszal vagy nyáron születtek.² Elméletük szerint azért lehetséges ez, mert azok a gyerekek, akik az év első felében születnek, újszülött korukat kifejezetten hideg időben töltik, amikor nagyobb eséllyel kapnak el apróbb betegségeket, fertőzéseket, emiatt pedig hosszú távon lényegesen gyengébb lesz az immunrendszerük. Egy későbbi tanulmányban kifejezetten az iskolai teljesítményben megmutatkozó különbségeket próbálták a születés szezonálisával magyarázni az Egyesült Királyság területén.³ Az elemzés során arra jutottak, hogy a téli hónapokban született gyermekek a beiskoláztatás ciklikussága miatt már az általános iskola első osztályában hátrányt szenvednek. Az említett hátrány azért létezik, mert a téli hónapokban születettek lesznek azok a gyerekek, akik már nem számítanak „évesztesnek”, ellenben az általános iskola első osztályában ők lesznek a legfiatalabb tanulók. Hipotézisüket általános iskolás gyerekek kognitív képességeinek vizsgálatával tesztelték, és azt találták, hogy már az első osztályba járó gyerekek körében óriási különbségek vannak a kognitív képességek tekintetében annak alapján, melyik hónapban születtek és így mikor kezdtek meg iskolai tanulmányaikat. Az „évesztes” tanulók érték el a legjobb eredményeket, a téli hónapokban született gyermekek pedig az átlagosnál jóval rosszabb kognitív képességekről adtak a vizsgálatban tanúbizonyságot⁴. Egy korábbi elemzés szintén az iskolás gyerekek születési szezonálisát vizsgálva pedig arra jutott, hogy a télen született gyerekek többet betegeskednek, emiatt többet hiányoznak az iskolából, és persze mindezek miatt nagyobb eséllyel kell majd osztályt ismételniük, kevésbé szeretik meg a tanulást, továbbá nagyobb valószínűséggel nem tanulnak tovább és nem szereznek magasabb iskolai végzettséget, e miatt felnőttkori jövedelmük is alacsonyabb lesz az átlagosnál.⁵ A kutatások másik csoportja a születési hónap

2 Charles G. Watson – Teresa Kacuala – Curt Tilleskjör – Lyle Jacobs: Schizophrenic Birth Seasonality in Relation to the Incidence of Infectious Diseases and Temperature Extremes. Archives of General Psychiatry, vol. 41, 1984, pp. 85–90.

3 Claire Crawford – Lorraine Dearden – Costas Meghir: When You Are Born Matters: The Impact of Date of Birth on Educational Outcomes in England. IFS Working Paper W10/06 Institute for Fiscal Studies, 2010

4 Vizsgálatuk kemény kritikát kapott legfőképpen amiatt, hogy nem foglalkoztak a vizsgált gyerekek szociális háttérének kiszűrésével, és a kapcsolatok értékelésébe sem vontak be más lehetséges paramétereket (tehetség, készség, érdeklődés, segítség a szülőktől, testvérektől esetleg más tanároktól).

5 Bert Kesterbaum: Seasonality of Birth: Two Findings from the Decennial Census. Social Biology, vol. 34, 1987, pp. 244–248.

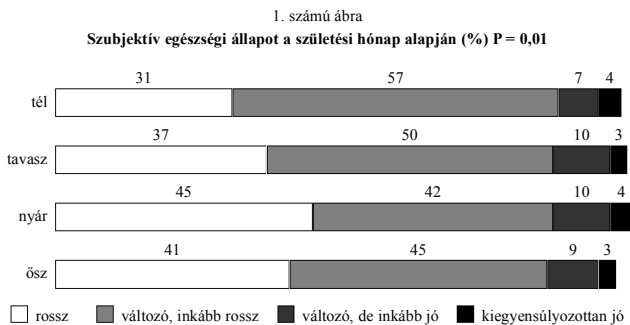
fontosságát az úgynevezett *relatív életkor hatása* miatt hangsúlyozta, illetve vizsgálta. Az egy korcsoportba tartozó gyerekek *relatív életkora* kapcsán több kutató is jelentős különbségeket mutatott ki leginkább a tanulmányokban és a sportban elért vagy elérhető sikerek kapcsán. Kimutatták, hogy mind a sport, mind az iskolai teljesítmények tekintetében jelentős és tartós hátránnyal élnek azok a gyerekek, akik a társaikhoz képest pár hónappal korábban születtek. Az egyik legfrissebb tanulmányukban pedig azt találták, hogy a téli hónapokban születők átlagosan alacsonyabb iskolai végzettségűek, és a munkájukból származó jövedelmük is alacsonyabb, mint a nyári hónapokban születőknek. Az eredményeket azzal magyarázták, hogy jelentős eltérések vannak a téli és a nyári hónapokban szülő nők között: a januárban szülő nők körében annak a valószínűsége, hogy a leendő anyának nincs magasabb iskolai végzettsége (diploma, vagy más felsőfokú oklevél), tíz százalékkal magasabb, mint azoknak a nőknek a körében, akik májusban adnak életet gyermeküknek, valamint hogy szintén tíz százalékkal magasabb annak az aránya, hogy a január és május között született gyermekek édesanyja tinédzser. Megmutatják azt is, hogy a házasság nagyobb valószínűséggel szülnek nyáron gyermeket, mint télen, és az egyedülálló anyák szinte a legkisebb arányban április és május hónapokban szülnék gyermeket.⁶ Egy 2013-as magyar adatokon végzett elemzés alapján pedig azt mondhatjuk, hogy bár nincsenek egyértelmű összefüggések a születési hónap és a felnőtt élethelyzet között, markáns különbségek mindenképpen tapasztalhatók: a téli hónapokban születők az átlagosnál jóval kevesebbet keresnek, a legtöbb havi nettó jövedelmük a márciusi születésűeknek van, a legalacsonyabb jövedelműek pedig a decemberiek, valamint a februáriak. Összefüggés tapasztalható az iskolai végzettség és a családi állapot vizsgálatakor is. Összességében a magyarországi adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a különböző demográfiai változókat vizsgálva valamelyest léteznek a születési hónappal kapcsolatos összefüggések, viszont ezek nem egyértelműek, sem a kapcsolat irányát, sem a lehetséges magyarázataikat illetően.

A születési hónap és az egészségi állapot kapcsolata

A Tárki Háztartás Monitor-adatok elemzésekor arra voltunk kíváncsiak, hogy létezik-e valamilyen eltérés a születés szezonálisitása és a szubjektív egészsé-

⁶ Kasey Buckles – Daniel M. Hungerman: Season of birth and later outcomes: Old questions, new answers. National Bureau of Economic Research, Cambridge, 2008

gi állapot esetében. Az elemzés során csak a harminc–hatvan év közötti válaszadókat vettük figyelembe azért, hogy kiszűrhessek az öregedéssel kapcsolatos egészségi állapot romlását. Az 1. számú ábra alapján elmondhatjuk, hogy a télen születettek körében a legalacsonyabb az egészségi állapotukat egyenletesen jónak tartók aránya. Sajnos arról nincsenek információink, hogy a válaszadók mi alapján értékelték a saját egészségi állapotukat, így nem tudjuk, hogy milyen problémákkal élnek együtt. A korábban említett 1984-es tanulmány alapján a csecsemőkorban elkapott betegségek és az immunrendszer fejlődése jelentős hatással van a felnőttkori egészségi állapotra, különös tekintettel a pszichés betegségek kockázatára, bár a közvetlen okozati viszonyok nem bizonyítottak.

A születési hónap és a bűncselekményektől való félelem kapcsolata

Meglehető módon ezen kívül több, az erőszakos bűncselekményekkel foglalkozó kérdéssel és a viktimizációt érintő kérdésekkel kapcsolatban mutatkozik szignifikáns eltérés a születési hónap alapján a válaszadók körében. A következőkben a talált összefüggések magyarázatára teszünk kísérletet a viktimológia alapvető téziseit segítségül hívva. A bűnözéstől való félelem, az áldozattá válás és a születési hónap összefüggései és lehetséges kapcsolatai azért rendkívül fontosak, mert új megvilágításba helyezik a bűnmegelőzést.

Miközben a bűnözéssel kapcsolatos első tudományos igényű megközelítések magával a deviáns cselekedettel, a bűnözéssel mint jelenséggel foglalkoztak, addig a pozitívista szemlélet hatására később fontossá vált a biologizáló

és szociológiai megközelítés, ami már az egyének közötti egyenlőtlenségekre fókuszált. Ez a megközelítés determinisztikus kapcsolatot feltételezett az elkövető tette és előélete között.⁷ Az úgynevezett közvetítő iskola, szakítva a biológiai és társadalmi determinizmussal, nem vitatta az elkövető szabad döntési jogkörét a különböző makroszintű kényszerekre hivatkozva, hanem a probabilitás jegyében a továbbiakban a bűnözésre hajlamosító tényezőkként nevezte meg a biológiai és társadalmi problémákat.⁸

Az egész újkori büntető igazságszolgáltatás abba az irányba mozdult, hogy miképpen lehet megjavítani az elkövetőt, integrálni a társadalomba, valamint a hajlamosító tényezők ellenére miként lehetséges meggátolni a normasértő tevékenységeket. A reszocializációs és prevenciók alapon álló elképzeléseket érintő kritikák megszületése új megközelítések kialakítására sarkallta a kutatókat.⁹ Az exkluzív (kizáró) büntetőpolitika, amely normatív szempontok alapján vágta ketté a társadalmat „mi”-re és „ők”-re, „jók”-ra és „rosszak”-ra, egy alapvetően rendkívül jól kommunikálható büntetőjogi populizmust valósított meg, mivel meg sem kísérelt összetettebb választ adni azokra a reszocializációs problémákra, amelyek máskülönbön életre hívták.¹⁰ A XX. század más társadalomkutatói inkább megpróbálták alternatív lehetőségeket kialakítani a már meglévő büntetőjogi rendszerben. Ilyennek tekinthető a resztoratív, vagyis helyreállító igazságszolgáltatás, ahol a sértettnek mediáción kell az elkövetővel átbeszélnie a sérelmek jelentőségét annak érdekében, hogy az okozott kár tudatosulása a későbbiekben meggátolja hasonló cselekmények elkövetését.¹¹ A bűncselekmények áldozatainak kártalanítása a viktimológiai mozgalom egyik leghangúlyosabb célja volt, de a második világháború után megjelenő elköteleződés csak 1974-re érett be, amikor Budapesten a Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszus *A bűncselekmények áldozatainak kártalanításáról* címmel tartott ülést.¹² Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által az erőszakos bűncselekmények áldozatainak kompenzációjáról szóló 1983-ban elfogadott egyezmény 1988-ban lépett

7 Marvin Wolfgang: Cesare Lombroso. In: Hermann Mannheim (ed.): *Pioneers in Criminology*. Stevens, London, 1960

8 Korinek László: A kriminológia tudományának létrejötte. In: Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Korinek László – Lévy Miklós: *Kriminológia – Szakkriminológia*. Complex, Budapest, 2012

9 Gönczöl Katalin: Pessimista jelentés a posztmodern büntetőpolitika klimatikus viszonyairól. *Mozgó Világ*, 2010. április, 12–22. o.

10 David Garland: *The Culture of Control*. Oxford University Press, Oxford, 2001

11 John Braithwaite: Setting standards for restorative justice. *British Journal of Criminology*, no. 3, 2002, pp. 563–577.

12 Fézer Tamás: A bűncselekmények áldozatainak járó jóvátétel elméleti kérdései. *Debreceni Jogi Műhely*, 2011. július http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/3_2011/a_buncselekmények_aldozatainak_jaro_jovattetel_elmeleti_kerdesei/

hatályba.¹³ Az áldozat középpontba helyezését nem pusztán a büntetőhatalom morális felelősségvállalása és az emberi jogok tisztelete magyarázza, hanem az igazságszolgáltatás működésének racionalizált egyszerűsítése. Az Európa Tanács Miniszterek Tanácsa R(87) 18. számmal ellátott ajánlást adott ki a büntető-eljárás egyszerűsítéséről¹⁴, ebben a büntetőeljárások kezelésénél az opportunitás elvének alkalmazását szorgalmazták, illetve ezzel összefüggésben az áldozatok körének pontos definiálása és kártalanítása is megjelenik.

Viktimológiai jelentőségét az is mutatja, hogy a mediációnak megvannak a maga korlátai, mivel minél erőszakosabb a bűncselekmény, annál kevésbé valószínű, hogy az elkövetővel konzultatív módon kíván a sértett vagy az áldozat hozzátartozója bármilyen szinten is kommunikálni. A pozitivisták iskola determinisztikus kapcsolatokra épülő kissé monokauzális világában már létezett a megrögzött bűnöző mint a reszocializációra törekvő büntetőpolitika azon vakfoltja, amelyet nem lát, pontosabban nem tud a saját racionális világképébe illeszthető módon lefordítani. Ennek egy rendkívül különleges, az európai történelemben a legtragikusabb módon extrém esete a második világháborúba torkolló náci ideológia hatása alatt álló szisztematikus kivégzési gyakorlatokat megvalósító elkövetői kör. Részben a második világháború borzalmainak közelsége, részben a megjavíthatatlan elkövetővel való szembenézés sarkallta arra a kutatókat, hogy kialakítsák az áldozatvédelem, a viktimológia tárgykörét.

A viktimológia alig tekint vissza fél évszázadnál hosszabb történetre. *Benjamin Mendelsohn* 1947-ben, Bukarestben előadást tartott egy pszichiátriai konferencián. Mendelsohn a tiltott cselekményben való részvétel alapján kategorizálta az áldozatokat, akik között elkülönítette a teljesen és kevéssé vértlent, az elkövetővel azonos mértékben bűnöst az elkövetőnél bűnösebbtől, illetve a provokáló, meggondolatlan áldozatot.¹⁵ A viktimológia másik atyjának tekintett jogász, *Hans von Hentig* 1948-ban adta ki a *The criminal and his victim: studies in the sociobiology of crime* című munkáját. Hentig a hitleri Németországból politikai nézetei miatt Amerikába emigrált, ahol azután az öslakosok bűnelkövetési szokásai miatt szociálpszichológiai megközelítésmóddal próbálta felfejteni a bűnözők és áldozataik egymásra tett hatását. A *The criminal and his victim: studies in the sociobiology of crime* című munkájá-

13 Görgényi Iлона: A viktimológia. In: Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Korinek László – Lévy Miklós: i. m. 278–280. o.

14 Európa Tanács Miniszteri Bizottság R(87) 18. számú Ajánlás a büntetőeljárás egyszerűsítéséről és Indokolás. [http://www.europatanacs.hu/pdf/CmRec\(87\)18.pdf](http://www.europatanacs.hu/pdf/CmRec(87)18.pdf)

15 Benjamin Mendelsohn: Une nouvelle branch de la science biopsychosocial: La victimology. Review international de criminologie et de police technique, no. 2, 1956.

ban¹⁶ a bűnelkövetővé válás négy alapvető okát nevezte meg: szervi, alkati tényezők, szociálbiológiai összetevők, geofizikai jelenségek, áldozatok. Az utolsó szempont beemelésével nem kriminalizálni akarta a sértetteket, vagy a bűncselekményben való egyértelmű felelősségüket meghatározni.¹⁷

Hentig azt feltételezte, hogy a későbbi vagy potenciális áldozat magatartása képes olyan hatást kiváltani, ami a bűnelkövetés bekövetkeztét nagyobb százalékban valószínűsíti. A sértett ilyesfajta közreműködése a bűnelkövetésben nem feltétlenül tudatos, ám éppen a cselekedetek nem szándékos, de mintázatba rendeződő következményei miatt Hentig megkülönböztette a születtelt áldozatot a társadalmi problémák miatt azzá váló sértettől. Külön kiemelte az áldozati zónákat, ahol a potenciális elkövetők találkozhatnak a potenciális áldozatokkal. Ilyennek tekintette az éjszakai bárókat, lokálokat. Ezt a látásmódot vitte tovább a későbbi viktimológiai és egyéb bűnmegelőzési célokat szolgáló kutatásokban a bűncselekmények földrajzi vizsgálata.¹⁸

A bűnözés tudati visszatükröződése, vagyis a szubjektív biztonságérzet meghatározó vizsgálati szempont, amikor is a kutatók a viktimológiai összefüggésekre próbálnak rámutatni. Így az elemzés során fontos a hipotézisünket és eredményeinket más, korábbi kutatási eredményekkel összevetni, vagy még inkább azok kontextusában értelmezni a sajátunkat. Baranya megyében 1982-ben készült egy latenciával kapcsolatos kutatás, amit 1992-ben megismételtek. A kutatás eredményei a rendszerváltozás mint gazdasági és társadalmi krízispont felől nézve jól rámutatnak az állampolgárok egyre nagyobb bizalmatlanságára a hétköznapi életben és kifejezetten a büntetőhatalom hatékonysága tekintetében. A közbiztonságra való reakció olyan indikátor, ami konstituálja a kriminálpolitika megalkotóinak nemzetállami szinten megfogalmazódó új ötleteit és reformelképzeléseit. A *Korinek László* vezetésével készült kutatásban (a szocialista időszakban készült első fele alapján írta meg Korinek a *Rejtett bűnözés*¹⁹ című monográfiáját) az egyéni félelemre való rákérdezésből az derült ki, hogy a betöréstől soha nem félők aránya csökkent a mindig, gyakran és néha félők javára. Hasonló tendenciát mutat a kérdezett lakásától száz méteres körzetben való félelemre való rákérdezés is. A lakása közelében éjjel félők aránya az 1982-es 22,5-ről felment 36,3 százalékra. Az utcán egyedül nem félők aránya viszont 77,4-ről 63,7 százalékra csökkent.²⁰

16 Ferencz Zoltán: Az alkalmazott viktimológia lehetőségeiről. Jogtudományi Közlöny, 1980/5., 309. o.

17 Tóth Tihámér: Viktimológia ismeretelmélete. A viktimológia története és vizsgálódásának tárgya. Budapest, 2003. mek.oszk.hu/04100/04169/04169.pdf

18 Uo.

19 Korinek László: Rejtett bűnözés. KJK, Budapest, 1988

20 Korinek László: Félelem a bűnözéstől. KJK, Budapest, 1995, 69. o.

Túl azon az egyszerű összefüggésen, hogy az elmúlt évtizedek csak még inkább a kiszolgáltatottságot erősítették a lakosságban, a kutatás jól rámutat, hogy amíg a bűnözés érzékelésének érzelmi (affektív) oldala erősebb romlást mutat, addig a bűnözéstől való félelem kognitív aspektusában kiegyenlítettebbek a negatív tapasztalatok. 1982-ben a felmérésben részt vevők 58,9 százaléka nem találkozott bűncselekménnyel közvetlenül, a tíz évvel későbbi megismétlésnél ez a szám kevéssel a baranyai népesség fele alá csökkent (49,5 százalék). A félelmet megalapozó tényezők között az érzelmi és értelmi után meghatározó az úgynevezett konatív, vagyis magatartás-változásban megmutatkozó reakció. A pótlólagos biztonságnövelő intézkedésekre való rákérdezésnél még az 1980-as évek elején a válaszadók több mint negyede a semmit sem tesz választ adta. A rendszerváltozás utáni újbóli adatfelvétel idejére ez leolvadt egy százalék alá, és az egy-két intézkedést tesz válaszok fejenként tíz százalékkal nőttek, valamint a három pótlólagos biztonsági célú intézkedést tevők száma is növekedett megközelítőleg öt százalékkal.

Ez a bemutatott félelmi skála nagyban összefügg a bűncselekmények latens megnyilvánulásával. Az 1982-es kutatás eredményei alapján a megkérdezett 2448 ember közül 278 vált erőszakos nemi közösetül sértettjévé, miközben az adott évben a rendőrséghez csak 33 feljelentés érkezett²¹. Ebből a kutatók azt a következtetést vonták le, hogy tíz százaléknál is kevesebben vállalták az eljárással kapcsolatos jogi procedúrát.²²

A 2003-as, egész országra kiterjedő vizsgálat keretében végzett adatfelvételtől kiderül, hogy 2002-ben 1205 sértett az általa elszenvedett 2276 bűncselekményből mindössze 739 esetet jelentett a rendőrségen, tehát az érzekeltnek mindössze harminc százalékát.²³

A félelem és a latencia összefüggését jól ábrázolják az áldozattá válást magyarázó elméleti modellek, rámutatnak arra, hogy milyen tényezők válthatják ki a bűnözéstől való félelmet. *Skogan* és *Maxfield* fogalmazta meg a viktimizációs elméletet, a szakirodalomban az egyik legnépszerűbb megközelítést, ami szerint a bűnözéstől való félelem az egyén áldozattá válásának hatására alakul ki, ez az

21 Korinek László: Nemek, szexualitás és bűnözés. In: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): Tanulmányok „A közigazgatási szervek, önkormányzatok és a civil szervezetek együttműködésének lehetőségei az emberkereskedelem áldozatává válásának megelőzésében” című konferenciáról. Pécs, 2007, 19. o. www.pecshor.hu/periodika/2007/VIII/korinek.pdf [Pécsi Határőr Közlemények VIII.]

22 Kabódi Csaba: Igazságszolgáltatás – szolgáltatás? Jogtudományi Közöny, 1984. március, 146–151. o.
23 Barabás Andrea Tünde: Az áldozattá válás sajátosságai Magyarország egyes régióiban. In: Irk Ferenc (szerk.): i. m. 69. o.

érés pedig hozzájárul a óvintézkedéshez vagy az elkerüléshez.²⁴ E szerint a kognitív tényezők ágyaznak meg az affektív viszonyulásnak, amely kiváltja a konatív, a magatartást megváltoztató szándékokat. E funkcionalista magyarázat lényegében minden elemével arra épült fel, hogy egy folyamatos megerősítést és kiterjedt válaszreakciók kialakítását hozza magával a modern társadalomban. Az empirikus kutatások azonban cáfolták az iménti elmélet magyarázó erejét, így került előtérbe a „*bűnözéstől való félelem paradoxona*”²⁵. A funkcionalista szemlélettel szemben ez a szimbolikus interakcionista megközelítéshez kapcsolódik, amennyiben az elmélet szerint azok félnek jobban az áldozattá válástól, akik a kutatások által meghatározott kritériumok szerint kisebb eséllyel válnak valóban áldozattá²⁶, míg a nagyobb viktimizációs veszéllyel terhelt társadalmi csoportok esetében gyengébb a bűnözéstől való félelem.²⁷

Az 1990-es években elvetették a bűnözéstől való félelem és a viktimizációt ok-okozati összefüggésbe helyező elméletet. A kritika alapját az ilyen kutatásoknak tulajdonított módszertani hibák adták, vagyis eltérő módon konceptualizálták és így különbözőképpen operacionalizálták is az áldozatot, az áldozattá válást. A magyar szakirodalom jogi, kriminalisztikai és szociológiai szempontból is különbséget tesz az áldozattípusok között, az előbbire példa a természetes és a jogi személy elkülönítése, a másodikra a közvetlen és a közvetett szétválasztása, míg a harmadikra a specifikus és a potenciális áldozat fogalma.²⁸ A tipologizálás előnye, hogy jobban látható a kutatások iránya, ezek alapvetően a természetes személyekkel foglalkoznak, elsősorban a közvetlen és potenciális minőségükben.²⁹ A bűncselekmények elszemvéde-se felől megfogalmazott kategorizálást nyilvánvalóan nehezíti a latencia, ami a hatóságok fellépését is korlátozza, és egyben ki nem mondott kritikája is ennek a szolgálatteljesítésnek. Mindazonáltal a kutatásokat is jellemzik ehhez hasonló latensen jelentkező problémák. A már említett OKRI-kutatásban hiába lehetett kategorizálni a sértetté nem váló emberek jövendelmét, mivel „*a jövendelmek növekedésével erősen csökkent a válaszadók száma*”³⁰.

24 Wesley G. Skogan – Michael G. Maxfield: Coping with Crime: Victimization, Fear, and Reactions to Crime in Three American Cities. Sage, Beverly Hills, 1980

25 Korinek László (1988): i. m. 151. o.

26 Gideon Fishman – Gustavo S. Mesch: Fear of Crime in Israel: A Multidimensional Approach. Social Science Quarterly, no. 1, 1996, pp. 76–89.

27 Korinek László (1988): i. m. 151–165. o.

28 Irk Ferenc: A közúti közlekedési balesetokozás viktimológiai tipológiájához. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1972/5., 266. o.

29 Vigh József: Viktimológia. In: Vigh József (szerk.): Fejezetek a szakkriminológia köréből. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984, 8–9. o.

30 Barabás Andrea Tünde: i. m. 81. o.

A viktimológia területén további jelentős probléma a bűnözéstől való félelem skáláinak eltérő értelmezése is. Több kutatásban volt rá példa, hogy nem tettek különbséget az erőszakos és a vagyon elleni cselekmények áldozatai között, így összevonva bűncselekményként kezelték mindent, aminek következtében – a nagyobb számú vagyon elleni cselekmény arányának tulajdoníthatóan – mérséklődött vagy el is tűnt az inkább erőszakos cselekményekhez kapcsolódó veszélyérzet mérhetősége.³¹ A viktimizációs veszély, tehát a védekező magatartás tanúsítása sok esetben nem korrelál az áldozattá válással kapcsolatos félelemmel.³²

Az említett viktimizációs elméletek erős kritikai felülvizsgálata oda vezetett, hogy az 1980–1990-es években egyre fontosabbá vált a bűnözéstől való félelem társadalmi szinten értelmezhető változóktól való függővé tétele. A lakóövezet hatását vizsgálta Lewis és Salem, azt próbálva bizonyítani, hogy a társadalmi nehézségekkel küszködő csoportok jelenléte esetén növekszik a bűnözéstől való félelem.³³ Vagyis olyan makroszociális tényezőktől tették függővé a bűnözéstől való affektív és kognitív típusú félelmet, amely meghatározza azt az egész közeget, amelyben a kutatás lefolytatható. Ezeknek a megközelítéseknek volt egy olyan nem titkolt céljuk és üzenetük, hogy a politikai vezetők a szubjektív biztonságérzet növelése esetén szociálpolitikai lépésekben és a közösségi, lokális rendfenntartási módszerekben gondolkodjanak. Önmagában a város kriminogén tényező, a *nemzetközi áldozatvizsgálat* (ICVS) eredményeiből kiderül ugyanis, hogy szerepe van a településnagyságnak. Azoknál, akik nagyvárosokban (a kutatásban százezernél nagyobb lélekszámú településeken) laknak, nagyobb a viktimizáció veszélye.³⁴ Az OKRI munkatársai által 2003-ban végzett nagy mintán lefolytatott kutatás hasonló eredményekre jutott.³⁵ A 2002-ben sértetté váltak 1206 fős mintájából 17,6 százalék élt Budapesten és 14,5 százalék megyei jogú városban. Az egyéb városok elérték a tíz százalékot, de a tanyák és községek 8,9 százalékon álltak. A településtípusok alapján az áldozattá válás gyakoriságát pontosabban meg-

31 Kó József: Félelem keletről nyugatra: A bűnözéstől való félelem területi sajátosságai Magyarországon. In: Irk Ferenc (szerk.): i. m. 41–43. o.

32 Wolfgang Bilsky – Peter Wetzels: Myths and Facts about the Fear-Victimization Relationship. 8th International symposium on victimology. Forschungsbericht, Nr. 26, Kriminologisches Forschungsinstitut Niedersachsen, Adelaide, 1994, pp. 21–26.

33 Dan A. Lewis – Greta W. Salem: Fear of Crime: Incivility and the Production of a Social Problem (New Observations Series) Transaction Publishers, New Brunswick, 1986

34 Pat Mayhew – Jan J. M. Dijk: Criminal Victimisation in Eleven Industrialised Countries. Key Findings from the 1996 International Crime Victims Survey. Research and Documentation Centre. Ministry of Justice, Hague, 1997

35 Irk Ferenc (szerk.): Áldozatok és vélemények I–II. OKRI, Budapest, 2004

becsülni az előbbieik nyomán rendkívül nehéz, eltekintve a modern metropoliszok kriminogén hatásaitól, amelyek már a XIX. századi Angliában, *Dickens* korában is ismertek voltak. Mivel Magyarországon egyébként is magas a magántulajdonban élők aránya, így nem meglepő a hetven százalék feletti áldozattá válás ebből a körből. A kutatók is inkább a lakhatásra vonatkozó szociológiai szakirodalmat gazdagítják azzal, hogy a nagymintás kutatásból kiderült, a legkevésbé Nyugat-Dunántúlon jellemző a tulajdonlás, mert ott csak hatvan százalék ennek aránya a bérléshez és más jogcímekhez képest.³⁶

Mindamellét a bűnelkövetések, a normaszegő cselekmények térbeli ábrázolásával megrajzolhatók a veszélyes helyek (hot spot-elmélet), a bűnözés gócpontjai.³⁷ A szituációs bűnmegelőzés az adott térbeli helyzetből kiindulva a normasértésre alkalmat adó környezeti feltételek megváltoztatásában volt érdekelt.³⁸ Ez a megközelítés a születési hónap és az áldozattá válás kapcsolatában úgy válhat fontossá, ha a lakáspiaci övezet típusa és a születési hónap közötti kapcsolatot nézzük meg (2. számú ábra).

Látható, hogy a tavaszi születésűek laknak a legnagyobb arányban a kiemeltebb lakáspiaci övezetben, míg a nyáron születettek állnak az élen a kiemelkedő és az átlagos lakáspiaci helyzetben lévők között is. Ebben természetesen a jövedelmi helyzet és a részben ebből is adódó mobilitás is szerepet kap, noha korábbi kutatásokból tudjuk, hogy a születési hónap az egészségi állapoton kívül a jövedelmi helyzetre is hatással van.³⁹

A viktimológiai kutatások másik iránya viszont az egyén szociokulturális és pszichológiai dimenzióira fókuszál. Ezt úgy érdemes elképzelni, mintha a Hentig által a bűnelkövetővé válásnál felsorolt szempontok (geofizikai jelenségek, szociálbiológiai összetevők, szervi, alkati tényezők) közül az utolsót, az áldozatot kihagynánk, mivel a maradék hármat a normaszegő helyett az elszenvedőre vonatkoztatnánk. A *Michael Hindelang*, *Michael Gottfredson* és *James Garofalo* által az 1978-ban kialakított viktimizáció életmódelméletet véleményünk szerint lehetne így is nézni. A geofizikai jelenségek mint a bűn-

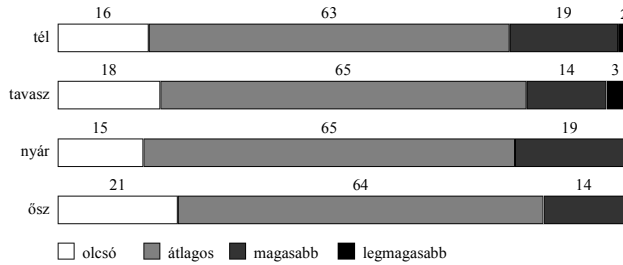
³⁶ Barabás Andrea Tünde: i. m. 80. o.

³⁷ Patricia L. Brantigham – Paul J. Brantigham: Location Quotients and Crime Hot Spots in the City. In: Carolyn Rebecca Block – Margaret Dabdoub – Suzanne Fregly (eds.): *Crime Analysis Through Computer Mapping*. Police Executive Research Forum, Washington, D.C., 1995, pp. 129–149.

³⁸ Michael E. Buerger – Patrick R. Gartin – Lawrence W. Sherman: Hot spots of Predatory Crime: Routine Activities and the Criminology of Place. *Criminology*, vol. 27, 1989, pp. 27–55.

³⁹ Szeitl Blanka: A születési hónap hatása a felnőtt életre. In: Hajdu Gábor – Horzsa Gergely – Krámer Lili – Lőrincz Dalma – Nyíró Zsanna – Petényi Mirkó – Vígvári András (szerk.): *Kötetlen*. ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium, Budapest, 2014, 21–37. o.
angelusz.elte.hu/sites/default/files/Kotetlen_2014_color_internetes.pdf

2. számú ábra
A lakásipiaci övezet típusa és a születési hónap (%) P = 0,04

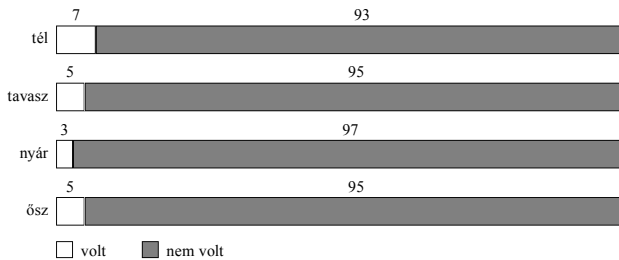

elkövetést az éghajlat, valamint a napszakok, a hét napjai alapján meghatározó változások megfigyelhetők a viktimizáció életmódbeli modellje egyes tételeinek. A viktimizáció szorosan összefügg az éjszaka nyilvános helyen való töltésével, az ilyen helyeken való gyakoribb megjelenéssel (1-es, 2-es tétel a Hintelang–Gottfredson–Garofalo-féle modellben). A szociálbiológiai összetevők a potenciális elkövető családon kívüli kapcsolatainak veszélyére, a kortárs csoportok képződésére koncentráltak, ez a Hintelang–Gottfredson–Garofalo-féle modellben annak a veszélyességi faktornak felel meg, amikor a potenciális áldozat az idejét a családjához nem tartozó emberekkel tölti (5-ös, 6-os és 7-es tétel a Hintelang–Gottfredson–Garofalo-féle modellben). Az alkati tényezők, amelyek a bűnöző születési és életkörülményeire fókuszáltak a Hentig-féle eredeti modellben, megfigyelhetők a szabadidő eltöltésével, a nyilvános helyeken való huzamosabb tartózkodás veszélyességének (3-as és 4-es tétel a Hintelang–Gottfredson–Garofalo-féle modellben).⁴⁰ Jól látszik, hogy amíg az elkövetőnél már korábban is figyelembe vették a születéssel kapcsolatos jellegzetességeket, addig ezt a szempontot jobbra figyelmen kívül hagyták az áldozat esetében. A viktimizáció életmódelméletéhez hozzáilleszhetjük azt az elgondolást, hogy a télen születettek nagyobb valószínűséggel szenvednek pszichés betegségekből, körükben gyakoribb a depresszióra és az öngyilkosságra való hajlam, azaz az említett életmódbeli modellbe nagyobb valószínűséggel illelnek bele, és nagyobb arányban válnak áldozatokká.

⁴⁰ Michael J. Hindelang – Michael R. Gottfredson – James Garofalo: Victims of Personal Crime: An Empirical Foundation for a Theory of Personal Victimization. Ballinger, Cambridge, 1978

Adataink szerint a télen születettek körében a legmagasabb azoknak az aránya, akiket vagy háztartásuk valamely tagját az elmúlt öt évben betörés vagy más erőszakos bűncselekmény sértettjei között találjuk (3. számú ábra).

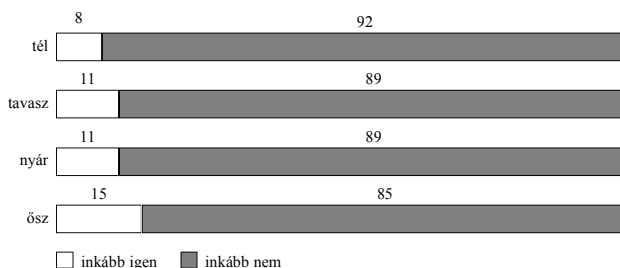
3. számú ábra
Volt-e ön vagy háztartásának más tagja betörés vagy erőszakos bűncselekmény sértettje?
 (születési hónap alapján; %) P = 0,03

A szubjektív egészségi állapot szintén összefüggést mutatott a születési hónappal, ami átvezet minket a konkrét viktimizációtól a szubjektív biztonságérzethez. A betöréstől vagy más erőszakos bűncselekménytől való félelem kapcsolata a születési hónappal annak a feltételezését engedi meg, hogy esetleg a születési hónap hatással van a fizikai megjelenésre, a magabiztosságra, így kevesebb eséllyel lesznek bűncselekmény sértettjei. Ebben az esetben nem a télen születettek vannak a legrosszabb helyzetben, mivel a bűncselekményektől való félelem az őszi születettek körében a legmagasabb (tizenöt százalék). Bár meg kell jegyezni, hogy a bűnözéstől való félelem nem feltétlenül kognitív folyamat, ahogy az a 4. számú ábrán látható, hanem affektív vetülete is meghatározó. Mégis ez sokkal inkább tartalmaz módszertani hibalehetőségeket és problémákat, mivel a veszélyre rákérdezésnél nehezen lehet figyelmen kívül hagyni azt a megbízhatósági szempontot, hogy a válaszadó reakciójában a kockázatbecslés nem azonosítható a félelemérzet mutatóival, mégis gyakran a valószínűségi értékeket használják a félelemérzet demonstrálására⁴¹.

⁴¹ Kó József: i. m. 46. o.

4. számú ábra

Betöréstől, erőszakos bűncselekménytől való félelem a születési hónap alapján (%) $P = 0,04$

Összegzés

Az előbbieken kísérletet tettünk arra, hogy felmutassunk egy további kutatásokat igénylő irányt, amely szerint a születési hónap és az áldozattá válás között kapcsolat fedezhető fel. Ez a korábban megismert okokon túl sajátos magyarázó erővel bírhat a jövőbeni bűnmegelőzési, áldozatsegítési projektek kialakításában. A következő évek kutatásának feladata lesz, hogy plauzibilis magyarázatokat szolgáltatthasson arra, a deprivált státusú, alacsonyabb fizetésből élők esetleg miért inkább téli születésűek. Ezek alapján a születési hónapra lehet egyfajta változóként is tekinteni, amelyben a viktimológia által is használt szempontok mind átvitt értelemben tükröződnek, vagyis láthatóvá válnak a születési hónap beemelésével.

A születési hónappal foglalkozó kutatások először inkább az egyenlőtlenséget generáló egyik tényezőként tekintettek az eltérő időszakban születettek vizsgálatára, ám a megkérdezettek szubjektív érzeteire kiterjedő kutatások adott esetben lehetőséget teremtenek prediktív koncepciók kialakítására. Ezeket összekapcsolva a szubjektív biztonságérzettel, a bűnézéstől való félelemmel és a viktimizáció tényleges megjelenési formáival új típusú bűnmegelőzési, áldozatközpontú preventív stratégiákat is ki lehet majd alakítani. További kutatások és elemzések szükségesek ahhoz, hogy megállapítható legyen, a jövőbeni társadalomtudományi eszközrendszerrel kialakított bűnmegelőzési teóriáknak mennyiben lesz hasznos eleme a születési hónap élethelyzetre gyakorolt hatásán túl az áldozattá válásban való szerepe. Kutatókkal kell igazolni, hogy a születési hónap elemzésbe beemelése bír-e olyan predikciós hatóerővel, amely a prevenció továbbfejlesztését rejti magában

esélyegyenlőségi elemzésekben és bűnmegelőzési koncepciókban, amelyek már befolyásoló tényezőként tekinthetnek a születési évszakokra vagy hónapok közötti eltérésekre.